

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۷

صص ۱-۲۴

نقش تفاوت‌های مکانی در نگرش شهروندان نسبت به مشروعیت حکومت دینی

مطالعه موردی: تهران

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا* - استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

دکتر مهدی پورطاهری - استادیار جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

حسین ربیعی - دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۵/۲۰

چکیده

در این تحقیق رابطه مشروعیت و کارآمدی یک حکومت از نظر ساکنان قلمرو آن و تفاوت‌های موجود بین مردم ساکن در دو منطقه مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به کارویژه‌های مورد انتظار از یک حکومت پرسشنامه‌ای با تعداد ۲۵ گویه طراحی و در بین جمعیت نمونه به تعداد ۲۸۰ خانوار از ساکنان شمال و جنوب تهران عرضه شد تا معیارهای یک حکومت مقبول از نظر ایشان تعیین شده و تفاوت بین نگرش‌های آنان مشخص شود. نتایج تحقیق نشان داد که در مجموع یک حکومت متکی بر اصول و معیارهای اسلامی مورد نظر مردم است و علاوه بر معیارهای عقلی و قانونی رایج در همه جوامع، برخی معیارهای مذهبی ناشی از کارویژه‌های یک حکومت دینی نیز در مقبولیت حکومت موثر است. اما در نگرش مردمی که متأثر از پایگاه اقتصادی و اجتماعی خود، در شمال و جنوب این شهر سکونت دارند، تفاوت معناداری وجود دارد. واژه‌های کلیدی: حکومت، مقبولیت، جمهوری اسلامی ایران.

۱- مقدمه

اهمیت نگرش عمومی به حکومت و اطلاع از خواسته‌ها و انتظارات مردم جهت دستیابی به معیارهای مشروعیت بخش به حکومت بر کسی پوشیده نیست. سکنه هر فضای جغرافیایی بر اثر تعاملات روزمره با همدیگر در طی زمان، نگرشهای مشترکی نسبت به همدیگر پیدا کرده‌اند و دیدگاههای ویژه‌ای نسبت به موضوعات سیاسی و اقتصادی دارند. تحولات اجتماعی و اقتصادی تغییراتی در نقطه نظرات افراد ایجاد می‌کند که این تغییرات باعث تغییر نگرشها مردم نسبت به موضوعات گوناگون از جمله معیارهای مشروعیت بخش به حکومت می‌شود. از آنجاکه هر نظام سیاسی نماینده تمام مردم ساکن در قلمرو جغرافیایی مربوطه است، بنابراین در سیاستها و برنامه‌های توسعه، باید دیدگاهها، نگرشها و خواست همه افراد جامعه لحاظ شود در غیر این صورت چنانچه گروهی احساس کند که خواستها و نیازهایش مورد بی‌توجهی است، خود به خود احساس بیگانگی کرده و زمینه‌های تفرقه و از هم پاشیدگی وحدت ملی ایجاد می‌شود. دانشمندان پسا ساختارگرا^۱ این پویایی را در قدرت کشف کرده‌اند و معتقدند که قدرت با توانایی کنترل فضا و شناخت مکان رابطه پیچیده‌ای دارد و تنشهای اجتماعی بر اثر روابط متقابل فضا و مکان و اغلب تحت تأثیر هویتها شکل می‌گیرند (Weage, 2001: 841).

در ایران همانند همه جوامع دیگر، طبقات و گروههای مختلف اقتصادی و اجتماعی وجود دارد که نگرشهای متفاوتی نسبت به مسائل سیاسی و اجتماعی دارند. طبقات مرفه، محروم، تحصیلکرده، غیرتحصیلکرده، شهری، روستایی و ... از طبقات اجتماعی ایران هستند که با توجه به سطح آگاهی و شناخت خود نگرشهای متفاوتی نسبت به معیارهای مشروعیت بخش حکومت دارند. در شهر تهران متناسب با امکانات و تسهیلات ارائه شده در مناطق مختلف، طبقات اجتماعی گوناگونی سکونت گزیده‌اند. تحقیقاتی که در این مقاله به برخی از آنها اشاره شده است، نشان می‌دهد که شمال شهر تهران به لحاظ شاخصهای گوناگون، اختلاف فاحشی نسبت به مناطق جنوب این شهر دارد و همین اختلافها زمینه سکونت‌گزینی گروههای مرفه‌تر جامعه را در مناطق شمال شهر پدید آورده است. این تحقیق با در نظر گرفتن این تفاوتها بر آن است تا

---

1 -Post-structuralist

نقش تفاوت‌های مکانی در نگرش شهروندان ... ۳

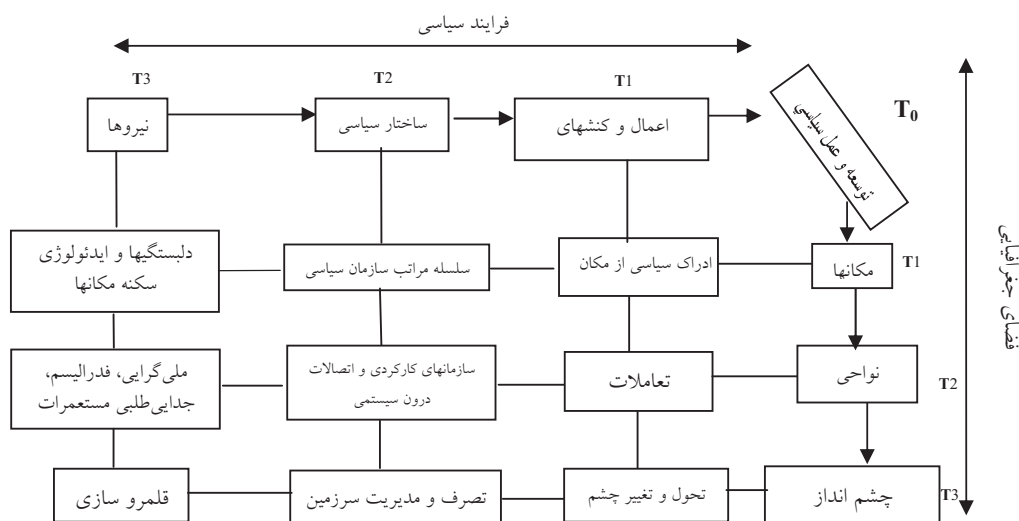
نگرش ساکنان شمال و جنوب تهران نسبت به معیارهای مشروعیت بخش حکومت را مورد بررسی قرار داده و تفاوت‌های دو منطقه را ارزیابی کند.

۲- مباحث نظری

۲-۱- مشروعیت نظام سیاسی

بر اساس نظریه «تحلیل فرایند سیاسی» بازیگران در درون یک سیستم سیاسی به فرایندها شکل می‌دهند یا فرایندهای سیاسی را می‌آفرینند. بر این اساس نیروهای اجتماعی از طریق قلمروسازی تحت تأثیر ایده‌های مختلف، با ایجاد سازمانها و پیوندهای درون سیستمی و تشکیل سازمانهای سلسله مراتبی، ساختار سیاسی را شکل داده و به تغییر و تحول چشم‌اندازها و ایجاد تعاملات و کنشهای سیاسی با نواحی سیاسی، مکانها و دیگر چشم‌اندازهای جغرافیایی پرداخته و از این طریق به توسعه سیاسی و انجام اعمال سیاسی می‌پردازند (Dikshit, 1994: 182). این فرایند در شکل شماره ۱ تبیین شده است.

شکل شماره ۱: مدل تحلیل فرایند سیاسی از: رزنتال و کوهن

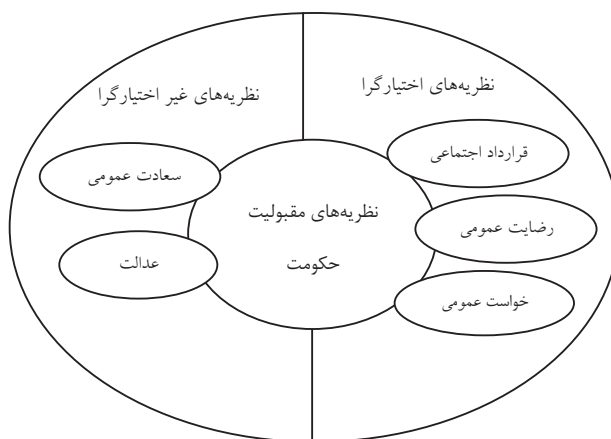

منبع: Dikshit, 1994:183

از منظر جغرافیای سیاسی مقبولیت حکومت‌ها به حق حاکمیت عمومی مربوط است و افراد یک کشور که صاحب و مالک سرزمین خود می‌باشند، در تعیین چگونگی اداره و افراد اداره کننده آن صاحب اختیار می‌باشند. بنابراین در چهارچوب ارزشهای پذیرفته شده هر جامعه، سازمان سیاسی موظف است که کارکردهای خود را تنظیم کرده و نیازها و انتظارات مردم را برآورده کند. در حال حاضر ملاک نهایی مشروعیت، پذیرش و ارزیابی (گرایش) مردم است و این ملاک مبتنی بر ارزشهای مردم در یک زمان و مکان مشخص می‌باشد (رفیع‌پور، ۱۳۷۶: ۴۵۵).

مقبولیت حکومت در حقیقت پاسخی است به این سؤال اساسی که چرا مردم باید از فرامین حکومت پیروی کنند؟ در پاسخ به این سؤال دست کم پنج نظریه: قرارداد اجتماعی، رضایت عمومی، خواست عمومی (خواست اکثریت)، عدالت و سعادت عمومی مطرح شده است. از پنج نظریه فوق سه نظریه اول مسأله مشروعیت را به خواست و اراده مردم وابسته می‌داند که به نظریه‌های اختیارگرا معروفند و نظریه‌های دیگر با ارزشهای اخلاقی و معنوی مرتبطاند و نظریه‌های غیراختیارگرا نامیده می‌شوند (لاریجانی، ۱۳۷۸: ۱۶).

شکل شماره ۲: نظریه‌های اختیارگرا و غیراختیارگرا

ترسیم از: نگارنده

مطالعه تاریخی یا تجربی مقبولیت حکومت نیازمند شناخت ارزشهای سیاسی متنوع انسان است (Barker, 2001:11). هابرماس معتقد است که مقبولیت برای یک سیستم سیاسی از طریق پذیرش معیارهای سیاسی-اجتماعی پذیرفته شده بوسیله جامعه بدست می‌آید و بدین ترتیب در حالی که جامعه فعالیت‌های انجام گرفته بوسیله حکومت را پذیرفته است، حمایت لازم را نیز برای حکومت فراهم می‌کند (Lawrence Et al, 2002: 22). در فرهنگ اسلامی نیز راجع به مشروعیت حکومت نظریاتی ارائه شده است. در میان علمای شیعه راجع به مشروعیت حکومت دو نظریه متفاوت وجود دارد. نظریه اول مبنای مشروعیت را به طور مستقیم به خدا مربوط می‌داند و نظریه دوم معتقد است که مردم از جانب خداوند حاکم بر سرنوشت اجتماعی و سیاسی خود هستند و کسی نمی‌تواند این حق الهی را از آنها سلب کند. رأی مردم تا وقتی که در چارچوب ضوابط دینی قرار داشته باشد سازنده مشروعیت است و رضایت آنها باید تأمین شود (گلیانی، ۱۳۷۹: ۳۷). پژوهش حاضر در چارچوب نظریه دوم انجام شده است.

وظایف، نقشها و کارکردهای حکومت که مشروعیت آنرا تضمین می‌کنند، از دیدگاه‌های مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است. اندرسون (۱۹۸۹) یک مجموعه مناسب و عملی از نقشهای دولت را تحت هفت عنوان: ۱- تأمین زیر ساخت اقتصادی ۲- تأمین کالا و خدمات عمومی^۱ ۳- حل و فصل تعارضهای گروهی ۴- حفظ رقابت ۵- حفاظت از منابع طبیعی ۶- تأمین حداقل کالا و خدمات برای افراد ۷- تثبیت اقتصاد تدوین کرده است (هیوز، ۱۳۸۰، ۱۲۶-۱۲۴). حکومت اسلامی علاوه بر برنامه‌ریزی برای حیات دنیوی جامعه و انجام امور فوق، در قبال انجام امور معنوی و تدارک امور مذهبی و به نوعی بسترسازی برای حیات اخروی جامعه نیز متعهد است. در کتاب مبانی سیاست در اسلام، نوشته عیسی ولایی وظایف حاکم و حکومت اسلامی در ۲۱ عنوان ذکر شده است (ولایی، ۱۳۷۷: ۲۲۵-۱۴۵). در قانون اساسی کشور ما نیز در اصل سوم برخی از مهمترین وظایف حکومت آورده شده است (حسینی نیک، ۱۳۸۲: ۳۲) که در این جا مجال بحث در این مورد نیست.

به عقیده رابرت دال: «حکومت وقتی مشروعیت دارد که مردم تحت فرمان، اعتقاد داشته

باشند که ساختارها، عملکردها، اقدامات، تصمیمات، سیاستها، مقامات و رهبران حکومت از شایستگی، درستکاری، یا خیر اخلاقی و از حق صدور قواعد الزام‌آور برخوردار است (دال، ۱۳۶۴: ۷۰). تجربه‌های سیاسی سالهای اخیر نشان دهنده ارتباط عمیق مقبولیت حکومت با ثبات سیاسی رژیمهاست. انقلابهای رنگین چند سال اخیر که به فروپاشی رژیمهایی در آسیای مرکزی و شرق اروپا منجر شد نمونه‌ای از این امر است. در بیست سال آخر قرن بیستم مشروعیت و مشروعیت‌یابی سیاسی توجه تعداد فزاینده‌ای از دانشمندان را به خود جلب کرده است. جابجایی رژیمهای کمونیستی اروپای شرقی و اتحاد شوروی از طریق اصلاحات دموکراتیک، پیدایش و گسترش اتحادیه اروپا و تنش بین جریان‌های دموکراتیک و احزاب و حکومت‌های نظامی استبدادی بخشی از دلایل این توجهات بوده است (Barker, 2001: 9). در ایران نیز تجربه‌های متعدد رأی‌گیری برای انتخاب مقامهای مختلف کشور از یک طرف و از طرف دیگر پذیرش قانون اساسی به عنوان میثاق ملی و معیار عمل حاکمان نشان دهنده پذیرش قرارداد اجتماعی و توجه به رأی اکثریت در تأسیس حکومت جمهوری اسلامی است. از اینرو توجه به معیارهای مشروعیت بخش و مورد انتظار مردم، نقش مهمی در ثبات و امنیت و دستیابی به اهداف توسعه کشور دارد.

۲-۲- فضا و مناسبات اجتماعی

فضای جغرافیایی یک قلمرو زیستی است که در آن گونه‌های مختلف انسانی و غیر انسانی در تعامل با همدیگر زندگی کرده و چرخه زیستی را تشکیل می‌دهند. در جغرافیا مفهوم فضا به دو صورت به کار گرفته می‌شود: الف - فضای مطلق ب - فضای نسبی. فضای مطلق دارای کیفیت عینی، واقعی، مشخص و طبیعی می‌باشد. فضای نسبی به طور مداوم در اثر نیازهای اجتماعی - اقتصادی و شرایط تکنولوژیک در وسعت و فرم تغییر می‌یابد (شکویی، ۱۳۸۱: ۲۸۶). به عقیده ورنلن فضا یک فرایند تجربی نیست بلکه مفهومی رسمی و متمایز کننده است. فضا چهارچوبی برای رجوع بخشهای فیزیکی فعالیتها، و زبانی^۱ است برای بیان مشکلات مرتبط با اعمال کنش

در دنیای واقعی (werlen,1993:3). دیوید هاروی معتقد است که در دنیای سرمایه‌داری روابط طبقاتی محلی تمایل دارند تا در نواحی شهری پیوستگی ساختاری ایجاد کنند این پیوستگی به عقیده او شامل موارد زیر است: استاندارد سطح زندگی، کیفیت و نوع زندگی، رضایت و عدم رضایت شغلی، سلسله مراتب اجتماعی، ساختار قدرت در محل کار، وضعیت نظام‌های مصرف و کل آنچه که به لحاظ جامعه‌شناسی و روانشناسی وضعیت شغل، زندگی، برخورداری، تفریحات و چیزهایی شبیه این نامیده می‌شود (Cox,2001: 748). همان‌گونه که فضا شکل دهنده به شخصیت انسان است، انسان نیز در تغییر فضا و شکل دادن به هویت جداگانه فضا سهیم است. به عقیده زیمل ماهیت روابط اجتماعی بر حسب آنکه مشارکت کنندگان به لحاظ فضایی مجاور یکدیگر باشند یا جدا از یکدیگر باشند تغییر می‌کند (افروغ، ۱۳۷۷: ۵۱).

در جغرافیای علمی رابطه عمیق بین انسان و جهانی که در آن زندگی می‌کند وجود دارد. این اعتقاد وجود دارد که روابط اجتماعی از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. جوامع اغلب به دور شرایط ویژه‌ای شکل گرفته‌اند و هویت‌های محلی ویژه‌ای می‌سازند، بنابراین جوامع محلی لزوماً در یک شکل داده شده قرار ندارند (Race & Flint, 2001: 590-592). نگرش افراد نسبت به سیاست، حکومت، تغییرات اجتماعی، تعلیم و تربیت، تعصبات مذهبی، ارتباطات و بسیاری دیگر از این قبیل مفاهیم، در فضاهای جغرافیایی شکل می‌گیرند و روشن است که هر فضایی مبین نگرش‌های خاصی به زندگی است. تمایزات فضایی هم در مقیاس بزرگ - ساکنان دو کشور متفاوت - و هم در مقیاس کوچک - سکنه نواحی متفاوت داخل یک سرزمین - قابل تشخیص است و اصولاً تفاوت موجود در آداب و رسوم محلی نیز زاینده همین تفاوت است. بدین ترتیب تفاوت در ذائقه سیاسی و اجتماعی مردم نیز تحت تأثیر این تفاوت‌ها قابل انتظار است.

۲-۳- تفاوت‌های فضایی تهران

شهر تهران از نظر جغرافیایی در حدود عرض ۵۱ درجه و ۲۴ دقیقه و طول ۳۵ درجه و ۴۱ دقیقه قرار گرفته است (بختیاری، ۱۳۷۸: ۸۲). فضای طبیعی شهر تهران با توجه به توپوگرافی آن از شمال به دامنه‌های جنوبی رشته کوه البرز با قله‌های بلند دماوند و توچال و از جنوب به دشتهای ورامین و شهریار و سپس به کویرهای مرکزی ایران محدود می‌شود. ارتفاع تهران در جنوب (پالایشگاه

تهران) ۱۰۵۰ متر، در نواحی مرکزی (پارک شهر) ۱۱۶۰ متر، و در شمال (کاخ سعد آباد) ۱۷۰۰ متر است (ذوق اشتیاق، ۱۳۷۱: ۱). ویژگیهای جغرافیایی ذکر شده باعث شده است تا چشم‌انداز طبیعی و اجتماعی خاصی بر شهر تهران حاکم شود. افتراق فضایی و اجتماعی میان شمال و جنوب شهر تهران به عنوان ویژگی اصلی ساختار فضایی تهران بازتاب لایه‌بندی‌های درآمدی جامعه‌ای است که در آن مناسبات به نحو فزاینده بر طبق دسترسی افراد به پول تعریف می‌شود.

مقایسه برخی شاخصها، نشان‌دهنده تفاوت‌های فضایی موجود در دو منطقه است. از لحاظ افتراق فضایی - اجتماعی تمامی مناطقی که در رده اول و دوم بی‌سوادی قرار دارند در نیمه جنوبی تهران واقع شده‌اند و مناطقی که دارای کمترین میزان بی‌سوادی هستند در نیمه شمالی تهران قرار دارند و بالعکس توزیع سرانه باسوادی نشان می‌دهد که بالاترین میزان باسوادی یعنی رتبه‌های اول و دوم باسوادی در نیمه شمالی تهران واقع شده است. بیشترین میزان بیکاری به منطقه ۲۲ و سپس ۲۱ و ۱۶ تعلق دارد (مرصوسی، ۱۳۸۲: ۱۰۵). به طور کلی از بررسی توزیع جغرافیایی کاربریها در مناطق مورد مطالعه در این تحقیق نتیجه می‌شود که منطقه ۱ به دلیل اینکه جاذب جمعیت است از لحاظ کاربری مسکونی رتبه اول را دارا است و منطقه ۱۶ نیز از لحاظ کاربری حمل و نقل و تجهیزات شهری مقام اول را داراست. در تحقیقی که در سال ۱۳۷۸ در زمینه رابطه قشربندی اجتماعی و رفتارهای دینی در شهر تهران انجام شده است، در شاخصهای مختلف، تفاوت‌های زیر در منطقه ۱ و ۱۵ مشاهده شده است:

در منطقه ۱۵ میانگین درآمد ماهیانه خانوار ۷۰۱۶۲/۵ تومان که حداکثر درآمد ۲۰۰۰۰۰ تومان و حداقل ۱۵۰۰۰ هزار تومان بوده است. در منطقه ۱ میانگین درآمد خانوار ۲۶۲۱۲۵ تومان که حداکثر درآمد ۸۰۰۰۰۰ هزار تومان و حداقل آن ۷۵۰۰۰ تومان بوده است. میانگین قیمت وسیله نقلیه در منطقه یک ۵۴۴۶۲۵۰ تومان بوده در حالی که در منطقه ۱۵، این مبلغ ۵۰۲۲۵۰ تومان بوده است. در منطقه پانزده ۱۸/۸ درصد افراد دارای اتومبیل شخصی ۶/۳ درصد افراد دارای موتورسیکلت، ۲/۵ درصد دارای دوچرخه و ۷۳/۱ درصد فاقد وسیله نقلیه می‌باشند. در منطقه ۱، ۸۳/۸ درصد دارای اتومبیل شخصی ۱/۳ درصد دارای موتورسیکلت ۱۲/۵ درصد نیز از وسیله نقلیه عمومی استفاده می‌کنند. ۱/۵ درصد نیز بدون پاسخ بوده‌اند (محمودی، ۱۳۷۸: ۱۱۷-۱۰۰). به دلیل همجواری مناطق ۱۵ و ۱۶ شهر تهران، و تشابه مکانی

و فضایی این دو منطقه به یکدیگر، شاخصهای مورد مطالعه در منطقه ۱۵ قابلیت تعمیم به منطقه ۱۶ را نیز پیدا می‌کنند. علاوه بر این برخی تفاوت‌های دیگر موجود در دو منطقه مورد مطالعه، در جداول شماره ۱، ۲ و ۳ نشان داده شده است.

بررسی همه شاخصها و آمار و ارقام موجود در مورد دو منطقه مورد مطالعه نشان‌دهنده تفاوت اساسی در دو منطقه از نظر اجتماعی و اقتصادی است و بر این اساس انتظار این است که نگرشهای آنان نیز با یکدیگر تفاوت داشته باشد.

جدول شماره ۱: برخی شاخصهای توسعه در مناطق مورد مطالعه که مورد بررسی قرار گرفته

است^۱ (مناطق ۱ و ۱۶)

منطقه/شاخص	باسودان	تحصیلات عالی	متخصصان	۶ اتاق و بیشتر	شاخصهای توسعه ۷۶	شاخصهای توسعه ۸۰
۱	٪۸۷	٪۱۶	٪۰/۰۶	٪۱۱/۷	۲/۵۶۳	۲/۵۶۳
۱۶	٪۷۶	٪۰/۰۲	٪۰/۰۱۸	٪۲/۱۲	۰/۵۸۴	۰/۵۸۵

جدول شماره ۲: برخی شاخصهای فقر در مناطق مورد مطالعه که مورد بررسی قرار گرفته است

(مناطق ۱ و ۱۶)

منطقه/شاخص	بی سوادان	غیر شاغل	کارگران ساده	کل آلودگی ۷۶	کل آلودگی ۸۰	کمتر از ۳ اتاق ۲	کمته امداد	کمته امداد	نرخ وابستگی	مرگ و میر ۷۶	مرگ و میر ۸۰	شناختنی فقر ۷۶	شناختنی فقر ۸۰
۱	٪۰/۰۶	٪۰/۰۰۴	٪۰/۰۳۰	۳۲	۵۸	٪۱۰/۸	۰/۰۱	۰/۰۱	۴۵/۳۰	۵/۱	۳/۰	۱۱/۶۶۲	۱۴/۶۴۹
۱۶	٪۰/۱۴	٪۰/۰۲۴	٪۰/۰۲۱	۲۱۴	۲۴۲	۵۲/۹۸	۰/۰۲	۰/۰۱	۶۰/۲۰	۴/۵	۴	۴۱/۴۸۶	۴۴/۹۲۲

^۱ - مقایسه کامل تمامی مناطق با یکدیگر از نظر تمامی شاخصهای ذکر شده، در رساله دکتری خانم نفیسه

مرصوسی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس موجود است.

^۲ - خانوارهایی که در کمتر از سه اتاق زندگی می‌کنند.

جدول شماره ۳: هزینه‌های شهرداری تهران در سال ۱۳۸۱ در مناطق مورد مطالعه

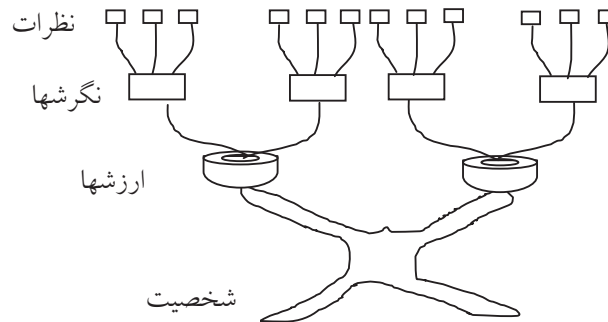
منطقه/نوع هزینه به ریال	توسعه شهری	توسعه آب و فاضلاب	اصلاح عبور و مرور	ایجاد تأسیسات حفاظتی	بهبود محیط شهری	تأسیسات خدماتی	تأسیسات ورزشی
۱	۰	۲۳۳۹۰۰۰۰۰	۳۷۶۲۳۷۸۶۰۰۹	۱۵۵۴۴۱۸۰۹۳	۴۴۱۵۶۶۱۰۴۱	۶۵۶۵۶۳۴۹۰۹	۲۵۷۲۲۰۰۰۰
۱۶	۰	۱۱۷۳۶۶۰۵۶۱	۸۶۷۷۰۸۴۲۶۳	۴۷۵۱۲۳۶۵۸	۲۷۰۲۱۴۷۶۰۲	۲۳۳۷۲۹۳۳۳۳	۲۲۲۶۹۸۵۱۸۰

۳- روش تحقیق

این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است. در فرایندهای سیاسی، شهر تهران به عنوان مرکز حکومت، پیشگام و کانون تحولات سیاسی است و می‌تواند منعکس کننده برآیند دیدگاههای سیاسی جامعه باشد، از این رو این شهر به عنوان محدوده مطالعاتی تحقیق در نظر گرفته شده است. اطلاعات لازم برای ارزیابی فرضیه از طریق پرسشنامه گردآوری شده است. این پرسشنامه شامل ۲۵ گویه بوده و نگرش شهروندان نسبت به کارکردهای گوناگون حکومت از طریق آن مورد ارزیابی قرار گرفته است. این پرسشنامه با استفاده از طیف لیکرت طراحی شده و نگرش پاسخ دهندگان در پنج حالت (کاملاً موافق=۵، موافق=۴، بی نظر=۳، مخالف=۲ و کاملاً مخالف=۱) و با شماره گذاری بر هر کدام از پاسخها، مورد سنجش قرار گرفته است. نگرش افراد نسبت به سیاست، حکومت، تغییرات اجتماعی، تعلیم و تربیت، تعصبات مذهبی، ارتباطات و بسیاری دیگر از این قبیل مفاهیم، چنان مهم است که روانشناسان اجتماعی و یا جامعه شناسان، وقت و اندیشه بسیاری صرف یافتن راههایی برای اندازه گیری آن کرده‌اند. نگرشها که سازنده ارزشها و در نهایت شخصیت انسانی است بر حسب مصادیق خود مانند حمیت مذهبی، سلطه جویی، نژادپرستی، مشروعیت و یا مقبولیت و مانند آن نامگذاری می‌شوند (اوپنهایم، ۱۳۷۵: ۱۲۷). شکل شماره ۳ ساخت نگرش و اثر بخشی آن را بر ارزشها و شخصیت انسانی نشان می‌دهد:

شکل شماره ۳: ساخت نگرش و تأثیر آن بر ارزشها و شخصیت انسانی (منبع: اوپنهایم، ۱۳۷۵: ۱۲۹)

در این تحقیق با استفاده از شیوه نگرش‌سنجی، فرضیه زیر مورد ارزیابی قرار گرفته است: به لحاظ وجود تفاوت‌های اجتماعی - اقتصادی مردم ساکن در دو منطقه جغرافیایی متفاوت (منطقه ۱ و ۱۶)، معیارهای مقبولیت حکومت نیز در نزد آنان متفاوت است. با توجه به گستردگی شهر تهران، برای انتخاب مناطق نمونه از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی استفاده شد. برای پوشش بهتر همه گرایش‌های فکری جامعه نمونه، از میان مناطق ۲۲گانه تهران دو منطقه برای نمونه‌گیری انتخاب شد که این دو منطقه از مناطق شمال و جنوب شهر بود. برای انتخاب مناطق شمال و جنوب نیز با محور قرار دادن خیابان آزادی و انقلاب به عنوان حد تقریبی وسط شهر، دو محدوده مورد نظر از میان مناطقی انتخاب شد که حد مشترکی با این خیابانها نداشته باشند که در نهایت مناطق ۱ و ۱۶ انتخاب شده است. تعداد

نمونه‌ها نیز با استفاده از فرمول کوچران محاسبه شده است. در تحقیق حاضر مقدار P برابر با ۰/۹۲ درصد است که معرف میزان تخمینی خانوارهای شیعه ساکن در مناطق نمونه می‌باشد و مقدار q نیز برابر ۰/۰۸ درصد می‌باشد. میزان d نیز ۰/۰۵ درصد محاسبه شده است. طبق آخرین آمار موجود در مرکز آمار ایران که مربوط به آمارگیری سال ۱۳۷۵ است، تعداد خانوارهای ساکن در منطقه ۱ تهران ۶۶۱۴۲ خانوار و تعداد خانوارهای ساکن در منطقه ۱۶ نیز ۷۱۲۶۹ خانوار می‌باشد. بدین ترتیب کل حجم جامعه نمونه در این تحقیق ۱۳۸۴۱۱ خانوار بوده است که پس از محاسبه با فرمول کوچران از هر منطقه تعداد ۱۴۰ خانوار (در مجموع ۲۸۰ خانوار) برای نمونه‌گیری تعیین و با استفاده از پرسشگران آزموده به جمع‌آوری اطلاعات لازم پرداخته شد. تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از پیمایش با آزمون Independent Sample T-test و از طریق نرم افزار SPSS تحت ویندوز انجام شد.

۴- یافته‌های تحقیق

یافته‌های تحقیق بر اساس پاسخ‌های ارائه شده به پرسشنامه به شرح ذیل استخراج شده است. از نظر جنسی ۱۹/۳ درصد پاسخ‌دهندگان زن و ۸۰/۷ درصد پاسخ‌دهندگان مرد بوده‌اند. همچنین میانگین سنی پاسخ‌دهندگان به سئوالات نیز ۳۷/۸۴ سال می‌باشد. پایین‌ترین سن پاسخ‌گویان ۱۸ سال و بالاترین آنها ۸۲ سال بوده است. بیشترین گروه سنی پاسخ‌دهندگان به گروه سنی بین ۲۰ تا ۳۰ سال اختصاص داشته است. از میان مجموع پاسخ‌دهندگان ۲۱۰ نفر (۷۵ درصد) متولد تهران بوده و ۷۰ نفر (۲۵ درصد) نیز ساکن تهران و متولد شهرستان بوده‌اند. همچنین در مجموع ۳/۹ درصد پاسخ‌دهندگان فاقد سواد بوده که همگی در منطقه ۱۶ زندگی می‌کرده‌اند «که این امر نیز تأییدی بر وجود افتراق فضایی در شهر تهران است». سطح سواد ۲۵/۷ درصد پاسخ‌دهندگان زیر دیپلم بوده و ۲۸/۶ درصد پاسخ‌دهندگان نیز در سطح دیپلم بوده‌اند. ۴۱/۸ درصد پاسخ‌دهندگان نیز تحصیلات دانشگاهی داشته و در سطح بالاتر از دیپلم قرار داشته‌اند.

پاسخهای ارائه شده به گویه‌های گوناگون تفاوت معناداری را در دو منطقه نشان می‌دهد که در جداول ۴ تا ۱۰ نتایج آزمون معناداری (آزمون T) بر روی داده‌های حاصل از پرسشنامه

مورد بررسی قرار گرفته است.

۴-۱- نگرش به کلیت حکومت اسلامی و کارکردهای آن برای اداره جامعه

برای سنجش این که به طور کلی مردم نسبت به حکومت اسلامی چه دیدگاهی داشته و از یک حکومت دینی چه انتظاراتی برای اداره جامعه دارند، تعداد ۸ گویه مطرح شد که برخی از آنها مختص به یک حکومت مذهبی است و برخی نیز اشاره به وظایف جدیدی دارند که از وظایف حکومت‌های مدرن است. گویه‌های مطرح شده به شرح زیر است:

- ۱- بهترین نوع حکومت برای اداره جامعه حکومت دینی و مذهبی است؛
- ۲- حفظ جنگلها، مراتع، منابع معدنی و .. جزء وظایف دینی حکومت نیست؛
- ۳- بزرگترین تهدید کشور، تهدید از دست رفتن دین و مذهب مردم است؛
- ۴- قانون اساسی باید بر اساس اصول و فروع دین نوشته شود؛
- ۵- حکومت در قبال ساختن مسجد، حسینیه و بطور کلی ساخت مکانهای مذهبی وظیفه‌ای ندارد؛
- ۶- حکومت باید قرآن، دعا و نوحه‌خوانی را به صورت رایگان به همه آموزش دهد؛
- ۷- قبل از هر چیز حکومت باید با برگزاری مراسم مذهبی سعادت اخروی مردم را فراهم کند؛
- ۸- آلودگی هوا و سایر آلودگی‌ها از طریق اجرای قوانین دینی در جامعه قابل حل است.

فرض صفر و فرض یک در این قسمت عبارتند از:

H_0 : تفاوت معناداری در خصوص تمایل به حکومت اسلامی و کارکردهای آن بین دو گروه (شمال و جنوب) وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری در خصوص تمایل به حکومت اسلامی و کارکردهای آن بین دو گروه (شمال و جنوب) وجود دارد. نتایج حاصل از آزمون T در مجموعه سؤالات این قسمت به شرح جدول شماره ۴ است.

جدول شماره ۴: نتایج آزمون T در خصوص تمایل به حکومت دینی

آزمون T برای معناداری میانگین‌های دو گروه				
میزان T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	تفاوت خطای معیار
-۱۱/۶۶۵	۲۶۴	۰/۰۰۰	-۷/۴۰۷۱	۰/۶۳۵۰

در آزمون معناداری تفاوت میانگین دو گروه همان‌طور که میزان P محاسبه شده نشان می‌دهد، سطح معناداری کوچکتر از ناحیه رد در سطح آلفا (۰/۰۵) است و نشان‌دهنده متفاوت بودن تمایل به حکومت اسلامی و کارکردهای آن بین دو گروه شمال و جنوب است. لذا می‌توان با ۹۵ درصد اطمینان پذیرفت که از این لحاظ تفاوت معناداری بین دو گروه شمال و جنوب وجود دارد.

۴-۲- نگرش در خصوص کارکرد سیاست خارجی با در نظر گرفتن مسائل دینی و

اسلامی

گویه‌های مربوط عبارتند از:

۹- روابط کشور ما با کشورهای دیگر باید با در نظر گرفتن دین اسلام باشد و منافع ملی اهمیتی ندارد.

۱۰- سرنوشت مسلمانان سایر نقاط جهان بسیار مهم است و حکومت باید برای دفاع از حقوق مسلمانان امکانات کشور را صرف کند.

بر اساس آموزه‌های دینی، مسلمانان باید در هر کجای دنیا به فکر سایر مسلمانان بوده و به یاری و کمک یکدیگر بشتابند. برای سنجش این نکته که آیا عملکرد سیاست خارجی بر این اساس، معیاری برای سنجش مشروعیت حکومت در نظر مردم است یا نه و آیا تفاوتی از این نظر در میان دو گروه وجود دارد، دو گویه مطرح شده است:

فرض صفر و فرض یک در این قسمت عبارتند از:

H_0 : تفاوت معناداری در خصوص کارکرد سیاست خارجی بر مبنای نگرش دینی و اسلامی بین دو گروه (شمال و

جنوب) وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری در خصوص کارکرد سیاست خارجی بر مبنای نگرش دینی و اسلامی بین دو گروه (شمال و

جنوب) وجود دارد.

نتایج حاصل از آزمون T در مجموعه سؤالات این قسمت به شرح جدول شماره ۵ است:

جدول ۵ نتایج حاصل از آزمون T برای سنجش معیار کارکرد سیاست خارجی

آزمون T برای سنجش معناداری تفاوت‌های دو گروه				
تفاوت خطای معیار	تفاوت میانگینها	سطح معناداری	درجه آزادی	میزان T
-۱/۳۶۱۶	-۲/۸۱۴۳	۰/۰۰۰	۲۶۲	-۷/۷۹۰

نتایج آزمون T (جدول ۵) نشان می‌دهد که مقدار P از ناحیه رد در سطح آلفا کمتر است، [Sig: ۰/۰۰۰ > ۰/۰۵] بنابراین با اطمینان ۹۵٪ فرض صفر مبنی بر عدم وجود تفاوت معنادار بین دو گروه شمال و جنوب شهر رد شده و فرض یک مورد تأیید قرار می‌گیرد. بدین ترتیب این گویه نیز فرضیه تحقیق را مورد تأکید قرار می‌دهد.

۴-۳- نگرش در خصوص برنامه‌های اقتصادی اسلام و اولویت مسائل اقتصادی بر مسائل مذهبی و دینی

یکی از کارکردهای حکومت کارکرد اقتصادی است. اصولی مانند خمس و زکات در اسلام که مورد تأکید زیادی می‌باشد، در زمینه توجه ثروتمندان به فقیران و استفاده حکومت از این ثروتها برای اداره بهتر جامعه و ارائه خدمات بیشتر به مسلمانان می‌باشد. برای سنجش این نکته که آیا مردم معتقدند که رعایت برنامه‌های اقتصادی اسلام باعث بهبود وضع اقتصادی جامعه می‌شود یا آنکه به عملکرد این مسائل در زمینه اقتصادی کمتر معتقد می‌باشند و آیا مسائل مذهبی بر مسائل اقتصادی ارجحیت دارند یا بر عکس؟ سه گویه مطرح شده است:

۱۱- حکومت باید برنامه‌های اقتصادی اسلام مانند خمس و زکات و ... را در جامعه اجرا کند تا بهترین رفاه اقتصادی؛

۱۲- در کشور ما ابتدا باید به امور دینی رسیدگی شود و مسئله رفاه اقتصادی در مرحله بعد است. بدست آید؛

۱۳- رعایت مسائل دینی و مذهبی از جانب حکومت باعث از بین رفتن مشکلات اقتصادی جامعه می‌شود.

فرض صفر و فرض یک در این قسمت عبارتند از:

H_0 : تفاوت معناداری از نظر نگرش به برنامه‌های اقتصادی اسلام و مسائل اقتصادی بین مردم ساکن در دو منطقه وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری از نظر نگرش به برنامه‌های اقتصادی اسلام و مسائل اقتصادی بین مردم ساکن در دو منطقه وجود دارد.

نتایج حاصل از آزمون T در مجموعه سؤالات این قسمت به شرح جدول شماره ۶ است.

جدول ۶: نتایج حاصل از آزمون T برای سنجش معیار اولویت برنامه‌های اقتصادی

آزمون T برای سنجش معناداری تفاوت‌های دو گروه				
تفاوت خطای معیار	تفاوت میانگینها	سطح معناداری	درجه آزادی	میزان T
۰/۳۰۱۵	-۳/۰۲۸۶	۰/۰۰۰	۲۷۸	-۱۰/۰۴۴

در آزمون T از آنجا که مقدار P یا سطح معناداری پایین‌تر از ناحیه رد در سطح آلفا (۰/۰۵) است $\{0/05 > \text{Sig}: 0/000\}$ بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان فرض صفر در این گویه‌ها را رد کرده و فرض یک را پذیرفت. بنابراین مشخص می‌شود که بین مردم ساکن در دو منطقه از نظر متغیر مورد آزمون تفاوت آشکار وجود دارد و از این جنبه نیز فرضیه تحقیق مورد تأیید قرار می‌گیرد.

۴-۴- نگرش در مورد اولویت دین و مقررات دینی بر قوانین بشری

یکی از مهمترین معیارها در سنجش مشروعیت یک حکومت عمل آن بر اساس قوانین است در واقع قوانین موجود در هر کشور علاوه بر آن که تا حدی مسئولین را در چارچوب خاصی محدود می‌کند، معیاری برای تعیین انتظارات جامعه از مسئولان می‌باشد. در این بخش با طرح ۴ گویه این نکته مورد آزمون قرار گرفته است که در مورد مؤلفه قانون مردم بیشتر علاقمند به رعایت و اجرای قوانین اسلامی هستند یا اینکه سایر قوانین بشری را ترجیح می‌دهند؟ برای سنجش این معیار گویه‌های زیر آورده شده است:

۱۴- برابری و عدالت در جامعه ما، از راه اجرای قانون دین و شرع به وجود می‌آید نه از راه اجرای قانون اساسی؛

۱۵- حکومت اسلامی نباید قوانین رایج در دیگر کشورها را در جامعه ما پیاده کند؛

۱۶- تبلیغ برای دین و مسائل مذهبی مهمتر از تبلیغ برای رعایت قانون و مقررات غیر دینی است؛

۱۷- مسئولین دولتی باید بیشتر از آنکه مقید به امور مذهبی باشند به رفتارهای قانونی پایبند باشند.

فرض صفر و فرض یک به شرح زیر است:

H_0 : تفاوت معناداری در نگرش نسبت به اولویت دین و مقررات دینی بر قوانین دیگر بین مردم ساکن در دو منطقه وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری در نگرش نسبت به اولویت دین و مقررات دینی بر قوانین دیگر بین مردم ساکن در دو منطقه وجود دارد.

نتایج حاصل از آزمون T در مجموعه سؤالات این قسمت به شرح جدول شماره ۷ است:

جدول شماره ۷: نتایج حاصل از آزمون T برای سنجش اولویت دین و مقررات دینی

آزمون T برای سنجش معناداری تفاوت‌های دو گروه				
میزان T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگینها	تفاوت خطای معیار
-۷/۶۶۲	۲۶۴	۰/۰۰۰	-۲/۲۲۱۴	۰/۲۸۹۹

در آزمون معناداری تفاوت میانگین دو گروه همچنان که میزان P محاسبه نشان می‌دهد $\{0/000 < P: 0/05 >\}$ از آنجایی که سطح معناداری کوچکتر از ناحیه رد در سطح آلفا $0/05$ است، می‌توان با اطمینان ۹۵ درصد متفاوت بودن نگرش در خصوص اولویت قوانین و مقررات دینی بر قوانین بشری در بین دو گروه نمونه را پذیرفت و بنابراین فرض صفر مبنی بر عدم وجود تفاوت‌های معنادار بین دو منطقه رد شده و فرض یک اثبات می‌شود.

۴-۵- نگرش پیرامون توانایی دین در ایجاد امنیت و روابط اجتماعی بهتر

تأمین امنیت و نظم اجتماعی از وظایف اولیه هر حکومت است. حکومت اسلامی نیز با در نظر گرفتن قوانین و مقررات اسلامی می‌تواند این امر را به بهترین وجهی ایجاد کند. در این قسمت با طرح دو گویه زیر هدف این است تا نگرش عمومی در مورد این معیار مورد سنجش قرار گیرد. برای سنجش این معیار دو گویه زیر به پاسخ دهندگان ارائه شد:

۱۸- اجرای دستورات دین اسلام از جانب حکومت باعث بهتر شدن روابط اجتماعی می‌شود؛

۱۹- امنیت در جامعه ما از راه ترویج قوانین اسلامی به دست می‌آید نه از راه ترویج قوانین رایج در دیگر کشورها.

در آزمون معناداری فوق فرض صفر و فرض یک به شرح زیر است:

H_0 : تفاوت معناداری در نگرش مردم نسبت به توانایی دین در ایجاد امنیت و روابط اجتماعی بهتر بین دو گروه آزمون وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری در نگرش مردم نسبت به توانایی دین در ایجاد امنیت و روابط اجتماعی بهتر بین دو گروه آزمون وجود دارد.

نتایج حاصل از آزمون T در مجموعه سؤالات این قسمت به شرح جدول شماره ۸ است:

جدول شماره ۸: نتایج آزمون معناداری در مورد توانایی دین در ایجاد امنیت و روابط اجتماعی بهتر

آزمون T برای سنجش معناداری تفاوت‌های دو گروه				
تفاوت خطای معیار	تفاوت میانگینها	سطح معناداری	درجه آزادی	میزان T
۰/۲۴۴۹	-۱/۶۶۴۳	۰/۰۰۰	۲۶۴	-۶/۷۹۵

با توجه به اینکه $P: ۰/۰۰۰$ و کمتر از ناحیه رد در سطح آلفا $۰/۰۵$ است بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر رد شده و فرض یک مورد تأیید قرار می‌گیرد. به این ترتیب مشخص می‌شود علاوه بر آنکه معیار مردم برای ایجاد فضای اجتماعی مطلوب قوانین و مقررات اسلامی است، در دو منطقه نیز از این نظر تفاوت‌های چشمگیری وجود دارد.

۴-۶- نگرش در خصوص برخی وظایف اختصاصی حکومت اسلامی

برای سنجش این نکته که این امر یعنی ترویج دین و ارزشهای دینی و برخی کارویژه‌های اختصاصی دینی تا چه حد معیاری برای سنجش مشروعیت حکومت از جانب مردم است؛ ۴ گویه طراحی شد تا با سنجش پاسخهای ارائه شده این مسئله مورد بررسی قرار گیرد:

۲۰- حکومت باید از طریق صدا و سیما تا حد ممکن به تبلیغ دین بپردازد؛

۲۱- امر به معروف و نهی از منکر وظیفه حکومت است نه وظیفه مردم؛

۲۲- حکومت می‌تواند برای تبلیغ دین و انجام امور مذهبی از مردم مالیات بگیرد؛

۲۳- حکومت باید از هر امر خلاف دین، حتی اگر در حد یک سخنرانی باشد جلوگیری کند.

در آزمون فوق فرض صفر و فرض یک به شرح زیر است:

H_0 : تفاوت معناداری در خصوص نگرش به برخی وظایف و کارکردهای اختصاصی حکومت اسلامی بین دو منطقه شمال و جنوب شهر وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری در خصوص نگرش به برخی وظایف و کارکردهای اختصاصی حکومت اسلامی بین دو منطقه شمال و جنوب شهر وجود دارد.

نتایجی که در این بخش بدست آمده است به شرح جدول شماره ۹ است:

جدول ۹: نتایج آزمون T در مورد نگرش در مورد برخی وظایف اختصاصی حکومت دینی

آزمون T برای سنجش معناداری تفاوت‌های دو گروه				
تفاوت خطای معیار	تفاوت میانگینها	سطح معناداری	درجه آزادی	میزان T
۰/۳۸۴۰	-۳/۳۱۴۳	۰/۰۰۰	۲۷۸	-۸/۶۳۱

آزمون T نشان دهنده این است که $\{p: ۰/۰۰۰ > ۰/۰۵\}$ بنابراین در این آزمون نیز فرض صفر مبنی بر عدم وجود تفاوت معنادار بین دو گروه رد شده و فرض یک مورد تأیید قرار

می‌گیرد و این مورد نیز همانند موارد دیگر دلیل دیگری در تأیید فرض دوم تحقیق می‌باشد.

۴-۷- نگرش در خصوص معیار علم و دانش در برابر ایمان و تقوا برای حاکمان

در مواردی که حکومت‌ها بر پایه ایدئولوژی و مذهب بنا نشده باشند داشتن تخصص و علم یک معیار مناسب برای سنجش مشروعیت حاکمان و حکومت می‌باشد. اما آیا در یک حکومت دینی نیز علم و تخصص معیاری برای سنجش مشروعیت حکومت است یا آنکه تقوا و ایمان معیار اصلی است؟ برای سنجش این نکته که از نظر مردم مسئولان بهتر است در درجه اول عالم باشند یا مومن و مردم چه نظری در این زمینه دارند ۲ گویه مطرح و نظر آنها پرسیده شد:

۲۴- ریشه همه مشکلات کشور این است که مدیران به روش علمی کار نمی‌کنند؛

۲۵- مهم نیست که کشور در دست مدیران با تقوا باشد، بلکه داشتن علم و تجربه مدیریتی مهمتر است.

فرض صفر و فرض یک در این آزمون به شرح زیر است:

H_0 : تفاوت معناداری در نگرش در مورد برتری علم و دانش بر ایمان و تقوا برای حاکمان در دو گروه شمال و جنوب وجود ندارد.

H_1 : تفاوت معناداری در نگرش در مورد برتری علم و دانش بر ایمان و تقوا برای حاکمان در دو گروه شمال و جنوب وجود ندارد.

نتایجی که در این بخش بدست آمده است به شرح جدول شماره ۱۰ است:

جدول ۱۰: نتایج حاصل از آزمون T در مورد نگرش به معیار علم و تقوا

آزمون T برای سنجش معناداری تفاوت‌های دو گروه				
تفاوت خطای معیار	تفاوت میانگینها	سطح معناداری	درجه آزادی	میزان T
۰/۲۱۶۷	۱/۰۵۰۰	۰/۰۰۰	۲۷۵	۴/۸۴۶

آزمون T که برای سنجش معناداری تفاوت‌های بین دو منطقه از گویه‌های فوق به عمل آمد نشان می‌دهد از آنجا که میزان $P=0/000$ است بنابراین از ناحیه رد در سطح آلفا (۰/۰۵) کمتر است و فرض صفر در این قسمت نیز رد شده و فرض یک مبنی بر وجود تفاوت معنادار در پاسخ‌های ارائه شده از جانب دو گروه مورد تأیید قرار می‌گیرد.

سنجش به عمل آمده در مورد تمام گویه‌های و در جنبه‌های مختلفی که مورد سنجش قرار گرفته بودند نشان داد که بین مردم ساکن دو منطقه تفاوت بسیار زیادی وجود دارد. در مجموع نتایج کلی حاصل از این گویه‌ها نشان داد که فرض تحقیق مبنی بر وجود تفاوت در نگرش مردم مناطق شمال و جنوب تهران با اطمینان بسیار زیادی تأیید می‌شود و این امر می‌تواند ناشی از فضای فرهنگی متفاوتی باشد که در اثر سالها همجواری مردم در این مناطق ایجاد شده است.

۵- نتیجه‌گیری

در مطالعه مکانها بر اساس نظریه ساختاری، توانایی افراد در استنباط مقررات حاکم و همچنین راهبردها و تاکتیکهای سودمند از وضعیتها و فرایندهای پیچیده و متناقض جامعه از نظامهای اجتماعی حاصل می‌شوند که مکانها به انسان عرضه می‌کنند (جانستون، ۱۳۷۹: ۹۱). در دوره ما بسیاری از دانشمندان جغرافیا بر این اعتقاد هستند که برای دست یافتن به یک تحلیل مناسب جغرافیایی باید به مطالعه مناطق در جغرافیا پرداخت. به عبارت دیگر مجموعه عوامل طبیعی و انسانی چنان درهمتنیدگی‌هایی ایجاد کرده است که هر منطقه را از منطقه دیگر جدا کرده و هر مکان باید به عنوان موجودیتی جداگانه شناخته شده و برنامه‌ریزی‌های توسعه آن به صورت خاص صورت می‌گیرد. می‌توان گفت که مکانها تنها به دلیل آنکه محیط طبیعی آنها متفاوت است بلکه چون به دلایل گوناگون نیز مردم به شکل متفاوتی به فرصتها و محدودیت‌هایی که آن محیطها ارائه می‌کند پاسخ داده‌اند، با یکدیگر متفاوت‌اند. بنابراین برای درک موزاییک فرهنگی معاصر، ما می‌باید مبانی آن را در مصالحتات بین اجتماعات و محیط آنها در خلق ساختارهای اجتماعی بفهمیم (جانستون، ۱۳۷۹: ۱۱۲). درک کامل جا «مکان» مشتمل بر روابط متقابل بین محیط طبیعی، محیط ساخته شده و مردم خواهد بود.

مطالعه فوق این نظریه جدید دانشمندان را تا حد زیادی تأیید می‌کند. در حالی که در عصر جهانی شدن صحبت‌های فراوانی مبنی بر از بین رفتن مرزهای فرهنگی و جهانشمول شدن فرهنگ می‌شود این تحقیق ثابت کرد که در یک مکان نسبتاً کوچک به اندازه تهران تفاوت‌های محیطی چه نقش شگرفی در تفاوت نگرش‌ها ایجاد کرده است. بنابراین هرگونه برنامه‌ریزی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مناطق گوناگون باید با در نظر گرفتن این تفاوت‌های فرهنگی - اجتماعی صورت گیرد. همچنین درک این موضوع به خوبی لزوم توجه به برنامه‌ریزی محلی و سپردن اختیارات بیشتر به حکومت‌های محلی برای به ثمر رسیدن برنامه‌های توسعه را ایجاد می‌کند. همچنین حاکمان باید توجه داشته باشند که آنچه آنها تحت عنوان نیازهای جمعی مردم پیگیری می‌کنند ممکن است با واقعیت موجود تفاوت‌های فراوانی داشته باشد. تماس دائمی حاکمان با جامعه و کسب آگاهی از نیازها و خواسته‌های هر مکان و برنامه‌ریزی متناسب با این نیازها یکی از راه‌های افزایش ثبات و پایداری حکومتهاست. در کشور ما که مشروعیت دینی و سیاسی در هم آمیخته است این مسئولیت حاکمان ضروری‌تر است و در همه برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی و اجتماعی باید لحاظ شود.

۶- قدردانی

نگارندگان مقاله بر خود لازم می‌دانند از دانشگاه تربیت مدرس به خاطر حمایت‌های مالی از این پژوهش تشکر و قدردانی به عمل آورند.

منابع

۱. افروغ، عماد (۱۳۷۵)، فضا و نابرابری اجتماعی؛ تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۲. اوپنهایم، ا. ان (۱۳۷۵)، طرح پرسشنامه و سنجش نگرشها؛ ترجمه: مرضیه کریم پناه، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
۳. بختیاری، سعید (۱۳۷۸)، اطلس کامل گیتاشناسی؛ تهران: انتشارات موسسه گیتاشناسی.
۴. جانستون، رونالد جان (۱۳۷۹)، مسئله جا و مکان جغرافیایی، تفحصی در جغرافیای انسانی؛ ترجمه: جلال تبریزی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۵. حسینی نیک، سید عباس (۱۳۸۰)، قانون اساسی جمهوری اسلامی؛ تهران: انتشارات مجد.
۶. دال، رابرت (۱۳۶۴)، تجزیه و تحلیل علم سیاست؛ ترجمه: حسین ظفریان، تهران: نشر مترجم.
۷. ذوق اشتیاق، صمد (۱۳۷۱)، چکیده طرح جامع جدید تهران؛ تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی.
۸. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۶)، توسعه و تضاد؛ تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۹. شکویی، حسین (۱۳۸۱)، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا؛ تهران: گیتاشناسی.
۱۰. گلیانی، علی (۱۳۷۸)، مشروعیت و ثبات سیاسی در ایران؛ رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس در رشته علوم سیاسی.
۱۱. لاریجانی، صادق (۱۳۷۸)، مبانی مشروعیت حکومت‌ها؛ نشریه کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی، شماره هشتم.
۱۲. محمودی، مهری (۱۳۷۸)، رابطه قشربندی اجتماعی و گرایش‌ها و رفتارهای دینی در شهر تهران؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس رشته علوم اجتماعی.
۱۳. مرصوصی، نفیسه (۱۳۸۲)، تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران؛ رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.
۱۴. مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
۱۵. هیوز، آون (۱۳۸۰)، مدیریت دولتی نوین؛ ترجمه: سید مهدی الوانی، سهراب خلیلی شورینی، غلامرضا معمارزاده، چاپ سوم، تهران: انتشارات مروارید.
۱۶. ولایی، عیسی (۱۳۷۷)، مبانی سیاست در اسلام؛ تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

17. Benno, Werlen. (1993), *Society action and Place*; London and New York.
18. Barker, Rodney S. (2001), *Legitimizing Identities: The Self-Presentation of Rulers and Subjects*; Port Chester, NY, USA: Cambridge University Press.
19. Dutta Dikshit, Rammesh. (1994). *Political Geography*; New Delhi: Tata McGraw-Hill Publishing.
20. Raco, Mike & Flint, John. (2001), *Communities, places and institutional relations: assessing the role of area-based community representation in local governance*; *Political Geography*, Vol.20.
21. R. Cox, Kevin. (2001), *Territoriality, politics and the 'urban' Political Geography*; Vol. 20.
22. Stewart Lawrence, Abu Shiraz Rahaman, and Juliet Rope. (2004), *social and environmental reporting at the VRA: institutionalized legitimacy or legitimization crisis?*; Vol. 15.
23. Waage, S.A. (2001), *(Re) Claiming Space and Place through collaborative planning in rural Oregon*; *Political Geography*, Vol. 20.